

IDENTITET I MULTIKULTURALIZAM NACIONALNIH DRŽAVA NA BALKANU

Vesna Stanković Pejnović

A challenge set before the newly established national states in the Balkans is an attempt to find a „middle way“ between the national identity based on nationalism and a demand of national minorities for the recognition on one side and the multicultural civil identity on the other. One mode could be found in the form of multicultural civil identity based on the enlargement of a public sphere which through the politics of recognition becomes open for the cultures of minority communities. Those states have to find a way to change the public sphere and reconcile the national identity with the demand of minorities for recognition.

Sloboda pojedinaca u stvarima koje se tiču njega samoga podrazumjeva istu takvu slobodu ma koje grupe pojedinaca da međusobnim dogovorom urede ono što se njih zajednički tiče i što se ne tiče nikoga osim njih.

J. S. Mill *O slobodi*

Sam pojam identiteta je ispolitiziran u diskursu identiteta te se na taj način apstrahira pluralna dinamika tog fenomena. Multikulturalizam shvaća etnokulturni identitet manjina temeljnim određenjem pojedinca. Pozivanjem pojedinaca na temeljno pravo pripadništva etnicitetu ili kulturi nailazi na velike prepreke. Nove nacionalne države su suočene sa nametanjem redefiniiranja politike etnonacionalizma koja teži redefiniirati kompone-

nete političkih tijela s ciljem stvaranja novih političkih tijela i politike identiteta koja je usmjerena na pregovore i zastupanje različitosti unutar javne sfere liberalne demokracije.

Prelazak iz „doba ideologija“ u „doba kultura“ koji se poklapa sa rušenjem socijalističkog poretka, ponovo ističe kolektivne kulturne identitete. Postavlja se pitanje kako novonastale nacionalne države multikulturalnog Balkana mogu odgovoriti izazovima pred koje ih postavlja moderno poimanje nacije i internacionalizacija manjinskog pitanja, a da pri tome zadrže teško oformljenu ideologiju stvaranja nacionalne države utemeljenu na nacionalizmu. Je li moguće pomiriti ta dva dijametralno suprotna diskursa ne narušavajući nacionalni identitet i dominantnu kulturu, a opet prihvatiti manjinske zahtjeve i poštujući kulturu različitosti te napraviti moralni progres kako se to moglo čuti od bivšega povjerenika EU Daniela Tarschysa?

Nastajanje nacionalnih država na Balkanu

Raspadom Jugoslavije, glavna uloga vladajućih elita, naravno pored osvajanja i učvršćivanja vlasti, bila je usmjerena ka izgradnji nacionalnog identiteta, ali praćena velikim nasiljem upravo utemeljenim na najstrašnijem, najagresivnijem izrazu ponovnog „nastupanja etnosa.“ Uzroci nasilja mogu se pripisati izbijanju etničkog neprijateljstva koje je kontrolirala autoritarna vlast prethodnog sustava, a koja je rušenjem Jugoslavije nestala (Kaplan, 1994) ili alternativnom objašnjenju koje se bazira na tezi da su politički lideri novih država iskoristili već postojeća neprijateljstva, proširili ih, možda i stvorili kako bi konsolidirali svoje pozicije u novim strukturama moći. (Hardin, 1995)

Neki od autora navode da je nasilni samozaborav nacionalnog određenja nastavio svoj život u sferi potisnutnog te je pucanjem različitih instanci kontrole izbio na površinu noseći u sebi mnoge ekscesivne i iracionalne elemente. (Divjak, 2006, 231)

Nacionalne elite su, uveliko se oslanjajući na nacionalizam, objedinile potrebu „nacije“ za obnovom identiteta kroz ponovo uspostavljanje veza s poviješću i tradicijom, ali i manipulirajući njome nastojeći zamijeniti mitologiju revolucije mitologijom tradicije. Nacionalizam daje temelj grupnom identitu, prikazujući ga kao dragocjeno dostignuće. Nacionalizam je ideologija koja tvrdi da pojednicu ugroženom globalnim procesima možemo vratiti smisao ako se vratimo korjenima i kulturnom identitetu. (Eriksen, 2004) Nacionalistički ideali teže povezivanju koncepta domovine s mitom o porijeklu uz potpunu kulturnu dominaciju zajednice koja je nositelj ovog ideala. Nacionalisti teže posjedovanju povijesnog tla svojih predaka koje je bilo svjedok cvjetanja duha nacije. (Giddens, 1996).

Kult „svete“ prošlosti koji ima funkciju očuvanja ekskluzivnosti i čistoće etničkog identiteta i „vraćanje korjenima“ kojima se daje prvorazredni normativni značaj ima za cilj naglašavanje primata kolektivism nad individualizmom i pluralizmom. Drugim riječima jedna ideologija kolektiviteta, zamijenjena je drugom; ideologija socijalizma, zamjenjena je ideologijom nacionalizma. Temelj takvog kolektivističkog obrasca je poistovjećivanje kulturno-etničkog i institucionalno-političkog identiteta u kojoj se politička zajednica potpuno poistovjećuje s nacionalnom ili etničkom zajednicom.

Nacionalizam u formi predpolitičkog ujedinjavanja pripadnika jedne zajednice, se uspostavlja kao osnovna strategija oblikovanja *kolektivnog identiteta* jedne političke zajednice, a nacija postaje prva moderna jedinica kolektivnog identiteta. Tamo gdje je moderna država nacionalna država, *politička zajednica* koju ona kreira je *nacija* te je, shodno tome, nacija drugo ime za modernu političku zajednicu.

Tvorci nacije prilagođavaju promišljanja intelektualca svrsi nacionalističke mobilizacije naroda i izgradnje nacije, a pri tome

naglašavaju isključivo one činjenice koje pomažu konstrukciji nacije i stvaranju nacionalne države (Cipek, 2007). Međutim, ovo konstruiranje nacije može otići i u ekstremnom smjeru kao što se dogodilo npr. u Hrvatskoj u devedesetima kada je već postojeća nacija ušla u fazu konstruiranja ali ne s etničke na civilnu (ili političku) nego s civilne (ili političke) na etničku. (Cipek, 2007).

Shvaćanje koje se oslanja na kult „krvi i tla“ inzistira na zajedničkom jeziku, porijeklu, tradiciji i kulturi uz naglašavanje „čisto“ etničkog pojma nacije i nacionalizma. Balkansko poimanje nacije oslanja se na izvornost njemačkog poimanja čiji je tip nacionaliteta po svojim obilježjima partikularistički, isključiv i nepolitički. Ili, drugačije rečeno, njemačka ideja nacije nije politička, niti je vezana s apstraktnom idejom građanstva, odnosno slijedi proces *etatiziranja nacije*. Za razliku od tog tipa, republikanska ideja nacionaliteta u Francuskoj ima ujedinjavajuća, univerzalistička, racionalistička i asimilacijska obilježja, odnosno zasniva se na *nacionalizaciji države*. Naslanjajući se na njemačku tradiciju, idejno obilježje nacionaliteta na Balkanu oblikovano je formama etnokulturnog ujedinjavanja koja se prenosi i na jedinstvo političke sfere.

Balkanski prostor u osnovi slijedi proces etatizacije nacija. Sve to u balkanskim društvima rađa ne samo osobitu vrstu *asimetrije* u političkom razvoju, već se istovremeno *nacionalizam* uspostavlja kao najsnažnija i najekspanzivnija sila ovoga regiona. Ova društva ne poznaju onu vrstu identiteta između nacija i država koju poznaju klasične evropske države, a što je i rezultanta da u ovim društvima prosvjeteljski univerzalizam i liberalizam nikada nisu zadobili onu ulogu koju su imali u starim nacionalnim državama. Osobita vrsta podjele između *nacionalizma* i *liberalizma* i u kojoj je nacionalizam osnovna forma obli-

kovanja kolektivnog identiteta, a liberalni univerzalizam forma oblikovanja individualnih autonomija i konstitucionalizacije političke vlasti, u ovome regionu nikada nije zaživjela. Poimanje liberalizma na ovome prostoru je u osnovi imitativan i ograničen. Razlog za ovu nadmoć nacionalizama upravo je u osobitom obliku izgradnje države i nacije u ovom regionu. *Etatizacija nacija* nije imala ništa s onom vrstom postupnosti i spontaniteta koja je karakteristična za zapadnu Evropu. Etatizacija nacije uzrok je vrste nacionalizma, koji je bio nekontroliran, nasilan, razarajući, kao što je uostalom i svaka politička sila *in status nascendi*. S druge strane, postojanje ekspanzivnog i nekontrolisanog nacionalizma i prije nego je dovršen proces utemeljenja modernih država, ostavilo je otvoreno pitanje teritorijalnog opsega nacija i pitanja tko kome pripada.

Odsustvo identiteta između granica nacija i granica država vodile su stanju koje Istvan Bibo označava pojmom *egzistencijalnog straha malih nacija* i šizofrene političke kulture koja je onemogućavala formiranje stabilnih političkih poredaka, stvarajući formu permanentne fragmentacije. U osobitom ključu formalnih principa (građanstvo, nacionalitet, suverenitet) dominira onaj tip odnosa koji formalna svojstva nacionalizma usmjerava principu suvereniteta, što zakonito rađa stanja sukoba, nepovjerenja, ratove i nestabilnosti koji su još uvijek prisutni u ovam prostoru.

Moderna demokracija se temelji na principu jednake pozicije građana i njihovih individualnih prava (što je pojednostavljeno kriticizirano „jedan čovjek, jedan glas“) te poštivanju volje većine (*volontè general*), utemeljene na vladavini prava. Uzimajući u obzir sve prisutne ideologije, može se reći da je politička ideologija liberalizma danas prevladavajuća u odnosu na sve druge ideologije iako može biti ozbiljno ugrožena od strane nacionalističke ideologije.

Proces osvajanja države od strane nacije je složen i proturječan, a odvija se uz postupno postavljanje nacionalnog jezika kao državnog, nacionalna kultura postaje državna, a nacionalni praz-

nici postaju državni praznici, a simboli i insignije postaju državni simboli te nacionalna tradicija postaje državna tradicija.

U procesu oblikovanja modernog kolektivnog identiteta, glavnu cijenu ovog procesa snosile su manjinske zajednice (asimilacija, progon, etničko čišćenje). Nejednakost manjinskih zajednica u ovome tipu države je strukturan, a ne kontingentan. Rolsova formula, koja počiva na drugom principu pravde i koja kaže da nejednakosti treba raspodjeljivati tako da u raspodjeli nejednakosti najmanje budu oštećeni oni koji su u najlošijem položaju, svakakao je najbolji, ali ne i dovoljan odgovor moderne ustavne države na ovaj legitimacijski deficit. (Rawls, 1998)

Identitet na Balkanu

Tradicionalizam se riječima Erica Hobsbawma naziva „izmišljena tradicija“ dok Nancy Wood primjećuje, da je poput svakog sjećanja, nacionalno zajedničko sjećanje projekt imaginacije. (Wood, 1995, 169) Nacionalizam je upravo na temelju iracionalnosti kojoj su ljudi skloniji nego racionalnosti, utemeljio krilatice o pripadnosti izmišljenoj zajednici i projektu imaginacije.

Kategorija identiteta upravo služi za izjednačavanje načina na koji individue i grupe definiraju i doživljavaju sami sebe. Nacionalni identitet kao vrsta kolektivnog identiteta ukazuje na sličnost unutar grupe kao i na međugrupnu različitost (različitost u odnosu na druge). Nacionalni identitet podrazumjeva osjećaj pripadnosti društvenoj (nacionalnoj ili etničkoj grupi) te uvjerenje da se te komponente i s njima povezani interesi i ciljevi mogu realizirati u tom etnicitetu ili pomoću njega. Kako se nacionalni identitet istovremeno bazira na objektivnim elementima (jezik, državnost, religija), ali i na subjektivnim (svjesti o vlastitoj nacionalnoj pripadnosti ili subjektivnom osjećaju pripadnosti), ili, riječima Benedikta Andersona, zamišljanju nacije kao zajednice, nacionalni identitet je paradoksalan fenomen.

Međutim, najveći problem je što nacionalistička ideologija teži ove kulturne i etničke razlike uzdignuti na nivo političkog principa jer je jedini legitimni tip vladavine nacionalna samovladavina čime se otvaraju problemi vezani za državnu vlast i pitanja inkluzivnosti, odnosno ekskluzivnosti.

Janos Kis smatra da je normalna i dozvoljena ambicija nacije njezino nastojanje da bude suverena i samostalna u „*ekskluzivnoj domovini s jasnim i nepromjenjivim granicama, dok sve iznad toga predstavlja ugrožavanje interesa drugih*“. (Kis, 2002, 201)

Građanski identitet

Suprotnost ovakvoj nacionalističkoj ideološkoj politici je konstitucionalna politika koja polazi od realiteta i teži kompromisnom rješavanju sukoba grupnih i individualnih interesa kroz postojeće političke institucije i institucije pravde. Nacionalistička, ideološka politika je radikalna politika koja uspostavlja primat ideološkog nad realnim, težeći radikalno izmjeniti stvarnost usklađujući je s nekakvim *a priori* konceptom. Etnički principi ne moraju ugrožavati postojanje i poštivanje građanskih principa, kao ni funkcionalnost demokracije, pa shodno tome i građanski princip ne znači nužno anuliranje etničkog principa.

Habermas smatra da je veza između etnosa i demosa, tj. nacionalizma i građanstva uspostavljena Francuskom revolucijom imala samo privremeni karakter. On eksplicitno tvrdi da republikanizam i nacionalizam nisu konceptualno povezani te da građanstvo nije nikada bilo povezano s nacionalnim identitetom potkrepljujući svoju tezu različitim poimanjem slobode republikanizma (politička sloboda koju pojedini građanin uživa unutar zemlje) i nacionalističkog poimanja slobode (nacionalna sloboda i nezavisnost)

Temeljem takvog pojmovnog razlikovanja moderno razumjevanje slobode moglo se odvojiti od nacionalizma iz kojeg je izvorno nastala. (Habermas, 1995, 335) Ipak, moguće je naći povezanost između principa građanske demokracije i nacionalnog identiteta, pa čak i ako se tumači u etničkom kontekstu. Građanski identitet podrazumijeva privrženost liberalno-demokratskim vrijednostima obuhvaćajući civilne (građanske) vrline. Takvo poimanje identiteta povezano je s individualnim određenjem pojedinca kao političkog subjekta, bez obzira na svoju etničku pripadnost. Takav identitet podrazumjeva toleranciju kao i sklonost sudjelovanja i oblikovanja političkog procesa u cilju promocije javnog dobra. Takav identitet omogućava ljudima aktivno sudjelovanje u političkom procesu s ciljem da javnu vlast učine odgovornom i prihvatljivom.

Slijedeći Rawlsovo poimanje, civilne vrline i građanski identitet temelji su principa građanstva, a što je opet drugi izraz za javnu i političku kulturu jednog društva. Kroz građanski identitet, odnosno privrženosti i poštivanju konstitutivnih i univerzalnih principa država osigurava lojalnost svih građana, bilo da su oni pripadnici većinskog naroda ili nacionalne manjine, a što je posebno važno u multikulturalnim zajednica.

No, mada *princip građanstva* temeljno mijenja dijalektiku vladanja i tip legitimacijske formule (formula legitimiziranja političke vlasti se sekularizira i demokratizira), pokazuje se da politička integracija ne može ostati samo administrativna i institucionalna. Mobilizacijski učinak institucionalizije vlasti je nedovoljan. U najmanju ruku potrebno je, jezikom Habermasa, postojanje ustavnog patriotizma. (*Verfassungspatriotismus*) Međutim, unifikacija političkog poretka, kroz dvije strategije priznanja, ne može ostati samo administrativna; ona pretpostavlja i traži formu kulturne homogenosti. Ustavni patriotizam počiva na pretpostavci građanske lojalnosti ustavnom i građanskom poretku, ne inzistirajući na kulturnom i nacionalnom iden-

titetu, odnosno njihovoj negaciji u okviru javne sfere. Najutjecajnije Habermasovo poimanje ustavnog patriotizma oslanja se na tezu o patriotskoj posvećenosti državi univerzalističke orijentacije, zanemarujući kulturološku komponentu. (Habermas, 1994, 106-148) On se protivi shvaćanju prema kojem slobodne ustanove i liberalna politička kultura mogu biti snažne i djelotvorne samo ako su duboko ukorijenjene u određenoj historijskoj i kulturnoj zajednici, u posebnom predpolitičkom načinu života s kojim se građani mogu identifikovati. Multikulturalna društva, kao što su SAD ili Švicarska, pokazuju da „politička kultura u kojoj se mogu ukorijeniti ustavni principi nipošto ne mora zavisiti od toga da li svi građani govore istim jezikom, ili da li su istog etničkog i kulturnog porijekla. Liberalna politička kultura samo je opći imenitelj za *ustavni* patriotizam koji ojačava svijest kako o razlici, tako i o integritetu različitih oblika života koji koegzistiraju u multikulturalnom društvu.” (Habermas, 1998b, 550)

Multikulturalni građanski identitet

Klasično liberalno promišljanje o građanskim jednakostima i slobodama temelji se na pretpostavci da svi žive u jedinstvenoj zajednici bez sagledavanja dva aspekta zajednice – političkog, u kojem pojedinci koriste prava i odgovornosti koje proizlaze iz liberalne pravednosti jer svi sugrađani žive unutar iste političke zajednice te kulturnog aspekta. U kulturnoj zajednici pojedinci oblikuju i revidiraju svoje ciljeve i ambicije. Unutar iste kulturne zajednice ljudi dijele kulturu, jezik i povijest koja određuje njihovu kulturnu pripadnost. Takva se razdioba može promatrati i kao dva aspekta iste zajednice. Politička se zajednica može poklapati s kulturnom zajednicom, kako je predviđeno u nacionalnoj državi, a to implicite pretpostavlja većina suvremenih političkih teorija. Ali ta se dva oblika zajednice ne moraju

poklapati. Politička zajednica može sadržati dvije ili više skupina ljudi različite kulture, jezika i kulturne tradicije. Takvu sliku nalazimo u multikulturalnoj državi, odnosno u kulturno pluralnim državama. (Kymlicka, 1995)

Kultura je demijurg ljudske stvarnosti, oruđe ljudske društvene reprodukcije, determinanta i indikator društvenog razvoja. Iz kulturnih odnosa proizlaze svi ostali socijalni odnosi (ekonomski, politički, klasni, ideološki, moralni, edukativni, estetski). Kultura (točnije kulture) predstavlja kariku koja realno integrira pojedince jednog teritorija. Kultura se može promatrati i kao temelj identiteta određenih etničkih skupina, ali i kao okosnica identitarnih razlika koje mogu biti preduvjet suradnje i prosperiteta, a ne samo međusobne odbojnosti i netrpeljivosti. Dugotrajna se integracija može postići samo njegovanjem kulturnih diverziteta svih etničkih zajednica, a odbojnost se uvijek javlja inzistiranjem na kulturnoj unifikaciji i monolitnosti, što se automatski dovodi u vezu s gubljenjem vlastitog identiteta. (Božilović, 2004)

U modelu građanstva kao prava, Kymlicka ima za cilj promoviranje određene vrste zajedničkog nacionalnog identiteta jer *„građanstvo nije samo zakonski status definiran skupom prava i odgovornosti, već je također identitet, izraz nečijeg članstva u političkoj zajednici.“* (Kymlicka, 2009, 361) Upravo ova veza nacionalnog identiteta i građanskih prava pokazala je nedovoljnu inkluzivnost dominantne kulture i javne sfere u kojoj su se pripadnici mnogih manjinskih grupa osjećali marginalizirano zbog svoje različitosti. Rješenje koje Kymlicka nudi ogleda se u osporavanju aspekata dominantne kulture koja ne priznaje različitost. (Kymlicka, 2009, 363)

Multikulturalni građanski identitet je pragmatičan odgovor na kulturno posredovanje između građana i institucija. Identitet koji temeljem tolerancije i jednakosti priznaje opstojnost razli-

čitih kultura unutar svoje zajednice daje mogućnost građanima da u pristupu institucijama upotrebljavaju manjinske jezike, što je česta praksa u demokratski uređenim državama na lokalnom nivou.

Polazišna točka multikulturalnog oblika građanstva opravdava opredjeljenja pojedinaca prema etnicitu, uz naglašavanje da totalno i nekritičko pozicioniranje prema nacionalizmu istovremeno znači i negiranje osnovnih postulata liberalizma. Sloboda pojedinaca znači da on može istovremeno imati pravo na život, ostvarivanje svojih ciljeva, slobodu govora, mišljenja, ali se isto tako ne može odbaciti i potreba pojedinca za ispoljavanjem vlastitog identiteta. S druge strane nacionalna osjećanja koja povezuju povijest i porijeklo igraju jednu od glavnih uloga u određivanju identiteta te omogućuju društveni okvir za funkcionalnost liberalne države, posebno demokratskih institucija. (Kymlicka, 2001) Jael Tamir suprotstavljanje etnocentričkom nacionalizmu ne vidi u potpunom poricanju nacionalnih interesa, već u alternativnom nacionalnom shvaćanju. Kako nacionalizam neće naprosto nestati, postavlja se pitanje hoće li on biti neki oblik otrovnog etnocentrizma ili neka verzija vođena poštivanjem liberalnih vrijednosti. (Tamir, 1993, 260) Time se želi ukazati da u postojećim uvjetima ne možemo potpuno odreći značaj nacionalnom identitetu isključivim priklanjanjem univerzalizmu ili kozmopolitizmu. (Tamir, 1993, 260) Ona vidi liberalnu demokraciju kao dovoljno širok pravno institucionalni okvir koji omogućava da se, putem kombinacije određenih konceptualnih pristupa i različitih demokratskih modela, pomire, naizgled nepomirljive različite vrijednosne orijentacije i ostvare različite potrebe i interesi ljudi.

Uostalom, svaki nacionalni identitet sadrži u sebi liberalne i neliberalne elemente. Isto tako valja naglasiti da građanski i nacionalni identitet, kao različiti načini ili aspekti, imaju jednu zajedničku crtu, samosvijest. Ovo je, u stvari, suštinsko određenje

čovjeka koje ga čini društvenim i političkim bićem. Stoga se čini ispravnim rješenjem pronalaženje i uspostava „prave mjere“ odnosno sklada liberalnih i neliberalnih elemenata nacije i nacionalnog identiteta. Njihovo međusobno nadopunjavanje i usuglašavanje doprinose potpunom razvoju individue, ali i cijelog društva, bez mogućnosti međusobnog ugrožavanja različitih elemenata. U tom traganju, potrebno je pronaći „etnokulturalnu pravdu“ u okvirima liberalne demokracije na principima vladavine prava te u određenim ustavnim okvirima koji osiguravaju individualna i određeni stupanj grupnih prava nacionalnim manjinama.

Prevenција etničkih tenzija

Najpoznatiju definiciju manjine dao je specijalni izvjestilac Podkomisije UN-a za suzbijanje diskriminacije i zaštitu manjina, Federico Capotorti. Prema njemu „*manjina je grupa manja od ostatka stanovništva države, koja je u nedominantnom položaju, a čiji članovi, koji su državljani te države, imaju etničke, vjerske ili jezične odlike drugačije od ostatka stanovništva i iskazuju, makar samo implicitno, osjećaj solidarnosti usmjeren na očuvanje svoje kulture, tradicije, vjere i jezik.*“ (Capotorti, 1996, 91)

Kymlicka koristi izraze *etničko* i *nacionalno* da bi uputio na modus inkorporacije jedne grupe u šire društvo, a ne na njezinu razinu političke mobilizacije. Nacionalne manjine su zajednice koje su oblikovale zaokružena i funkcionalna društva na svojim povijesnim i zavičajnim teritorijima prije nego što su bila uključena u veću državu. (Kymlicka, Opalski, 2001, 37) Pitanjem o etničkoj, kulturalnoj i nacionalnoj pripadnosti razdvaja se poimanje političkog od nacionalnog identiteta.

Moderno zakonodavstvo u sebe ne može inkorporirati postojanje manjina jer je okrenuto samo na dva entiteta: državu i pojedinca, a temelji se na dva ekskluzivna principa: identitetu i nekontradikciji koji nisu povezani. Naime manjina nije niti

država niti pojedinac. Međunarodno pravo je vidjelo rješenje manjinskog pitanja u inkorporiranju manjina u oba pola; po prvom se stvaraju države, a po drugom se manjinska zaštita promatra kao zaštita pojedinca. Tako shvaćen fenomen manjine može biti okvalificiran kao epistemološka prepreka (Bachelard, 1993) modernom zakonodavstvu ili se može shvatiti kao konceptološka prepreka. S druge strane manjinsko pitanje je uvijek bilo pitanje mišljenja povezano s relevantnim ili ponekad s irrelevantnim pitanjima: sigurnosti, ljudskih prava, međunarodnih odnosa, diplomatskih pregovaranja.

Problem modernog zakonodavstva u poimanju manjinskog fenomena suočen je s revizijom neokantovskog kontraktualizma, ponajprije djelom Johna Rawlsa, *Teorija pravednosti* i komunitarijanskom reakcijom na liberalni individualizam. (Taylor, MacIntyre, Sandel, Walzer). Liberalni mislioc Will Kymlicka pokušao je pomiriti liberalni individualizam s potrebom zaštite kulturne različitosti. On priznaje da su pojedinci, u državama koje se suočavaju s manjinskim problemom, integrirani u društvo, ali ne po univerzalističkom principu kako to Rawls objašnjava, već na konsocijacijski način, shodno pripadnosti određenoj kulturnoj zajednici. (Kymlicka, 1991) Raz u svojem djelu *Moralnost slobode* kritizira individualizam smatrajući da se moralnost liberalizma mora temeljiti na ne-individualističkim temeljima. (Raz, 1986, 18) Komunitarna kritika, najznačajnije obuhvaćena Sandelovim *Limitima pravednosti*, bazirana je na važnosti zajednice. (Sandel, 1982) Individua nije apstraktan i prazan pojedinac, shodno liberalnom neokantovskom promišljanju, već *kulturološki* pojedinac sa socio-povijesnim osobinama i osjećajem pripadnosti. Iako se može pretpostaviti da takvo gledište intenzivira manjinsku činjenicu, njihov doprinos se ne može sagledavati u tom svjetlu jer apsolutni prioritet komunitarijanizma koji se tiče kulture zajednice neizbježno vodi primatu jedne najsnažnje kulture te daljnjoj minorizaciji

drugih manjinskih kultura. Takvo gledište nudi međusobno razumijevanje različitih kulturnih zajednica s nužnom interkulturalnom suradnjom, predlažući kao moguće rješenje Habermasovo područje djelovanja javne sfere. (McIntyre, 1988)

Politika priznanja

Posebna značajka multikulturalizma upravo je bavljenje identitetom i potrebom za javnim priznanjem različitosti. U diskursu multikulturalizma autonomija pojedinaca kao „sposobnost dobrog izbora“ usko je povezana s njihovom kulturnom pripadnošću, ali i s razvojem vrijednovanjem od strane drugih. (Kymlicka, 2009, 374) Liberalizam ne samo da može otvoriti prostor snažnom multikulturalizmu u vidu kulturnih prava, već ga u situaciji kulturne nejednakosti i zahtjeva. (Kymlicka 1995)

Zahtjevi manjinskih grupa danas mijenjaju poznata opća građanska i politička prava u okviru liberalne demokracije kroz individualno građanstvo te traže priznanje specifičnog identiteta. (Kymlicka, 2009, 369) Charles Taylor kao pobornik multikulturalizma kao „politike priznanja“ ističe da nepriznavanje partikularnih kultura ugrožava mogućnost neometanog razvoja njihovih identiteta jer se naš identitet djelimice oblikuje priznanjem ili nepriznanjem. Osoba ili grupa može biti značajno deformirana ako je njihova slika u društvu ograničena, ponižavajuća ili prezrena. (Taylor, 1994, 25)

Mogu se razlikovati dvije koncepcije međusobno povezane politike priznanja koje se nalaze u temelju modernog koncepta građanstva. Prvi se odnosi na političku autonomiju građana, a drugi na etničko određenje pojedinaca iskazan u „konceptu dobra“. Prvi model politike priznanja utemeljen je na dominantno individualnim pravima i jednakom uvažavanju. Kapacitet građana sastoji se uglavnom u moći da se zaštite njihova prava i osigura jednaki tretman, ali i sudjelovanje u procesu političkog odlučivanja.

Drugi model, naprotiv, definira participaciju u „načinu života“ kao ono jezgro koje svaka politička zajednica mora osigurati. To je suštinska komponenta građanskog kapaciteta. Puna participacija i samoodređenje vidi se kao sposobnost da se bude dio vladajućeg konsenzusa koji je područje identifikacije s drugima. Vladati i biti objekt vladanja znači u konačnici da su upravljači uvijek dio „nas“, a ne „njih“ (Taylor, 1989: 178-179). To je ona točka na kojoj se republikanska ideja građanstva presjeca s predpolitički zatečenom zajednicom.

Borba protiv društvene marginalizacije pojedinaca kojoj je posvećena politika priznanja usredotočena je na kulturne nepravde, nepriznanje u praksi dominantne kulture te nepoštivanje različitih kultura (potcjenjivanje kroz stereotipno predstavljanje u javnoj kulturi (Kymlicka, 2009, 366) Habermas daje jednu varijantu politike priznanja koja bitno ne narušava princip nediskriminacije bazirajući se na umjerenom i branjivom stanovištu o mogućnostima upravljanja imperativima multikulturalizma u uvjetima ustavne i demokratske države. Habermas smatra da prava pripadnika etničkih ili drugih grupa ne mogu biti adekvatno konzumirana ako pripadnici ovih grupa nemaju mogućnost da ih artikuliraju u javnoj sferi. Iako se Habermasov pojam javne sfere (Habermas, 1972) temelji na izrazito političkom viđenju građanstva razvijenom unutar evropskih država-nacija, ovaj pojam daje metaforu za konceptualizaciju suvremenih društvenih sustava. To je društvo podvrgnuto pritisku dva tipa: pritisku za proširenje javne sfere koji traže grupe koje smatraju da su nepravедno isključene iz tog prostora i koje vrše pritisak za svoje ravnopravno uključenje; s druge strane, proširenje dovodi i do pritiska za promjenu sadržaja unutar tog prostora. Pristup novih aktera javnoj sferi, nositelja različitih kultura i zahtjeva narušava homogenost te postavlja problem očuvanja kontinuiteta te sfere uz prihvaćanje njegove povećane heterogenosti.

Habermasovo poimanje ustavne demokracija stvara uvjete i pravo manjinskih grupacija na „*jednako pravo koegzistencije manjinskih i većinske kulture.*“ (Habermas, 1972, 118) Habermas utvrđuje da ova prava predstavljaju osobitu formu prava nediskriminacije. Konkretno razumijevana teorija prava zahtjeva politiku priznanja koja štiti integritet individua. Nedostatak je Habermasova modela u tome što ovakav model prava na koegzistenciju manjinske i većinske kulture ne jamči opstanak manjinskih kultura.

Zahtjevi multikulturalizma prema javnoj sferi

Politički liberali, od kojih je Rawls najznačajniji, priznaju postojanje stalnih sukoba koji se u velikoj mjeri tiču identiteta, ali pokušavaju ih svesti na privatnu sferu, lišavajući time javnu sferu političkih obilježja. Politiku priznanja koja nije bazirana na etnicitetu, klasi, rasi ili nacionalnosti, već na demokratskom građanstvu jednakih sloboda, mogućnosti i odgovornosti za pojedince predlaže Habermas. Razmatranja o karakteru javne sfere i njezinoj otvorenosti ili neotvorenosti za multikulturalnost najčešće se kreću oko diskurzivnog modela javne sfere. Takav model je spoj dva fundamentalna principa: publiciteta kao otvorenosti i pristupa javnosti suverenih skupa građana i strukturalnog odvajanja privatne i javne domene, odnosno države i društva te na taj način otvarajući prostor javnoj sferi kao posredniku između njih. Javnost Habermas promatra kao građane koji racionalno raspravljaju o pitanjima od općeg značaja te potencira slijedeća normativna polazišta: racionalnost (kritičnost), otvorenost (transparentnost ili opća dostupnost) i suverenost (odsustvo bilo kakve prinude).

Jedan od kritičara takvog poimanja ukazuje na potrebu sukobljavanja pluralizma koji bi bolje omogućio promoviranje ideala participativne jednakosti nego što to čini jedinstvena, sveobuh-

vatna, objedinjujuća javnost. Deliberativni procesi su u funkciji dominantnih grupa, zanemarivajući marginalizirane grupe. (Fraser, 1992, 121-128) Fraser ističe značaj promjene javne sfere jer su manjinska prava iz privatne sfere dobila javni status od „općeg interesa“, pri čemu je socijalizirana javna sfera omogućila prostor za oglašavanje ovakvih javnosti. Zbog svega toga ističe se zahtjev da javna sfera ne bude domena apstrahirana od formi različitih kulturnih identiteta, već da postane područje njihove komunikacije.

Deliberativna demokracija koju predlaže Habermas podrazumjeva interaktivni diskurs koji se vodi u demokratskoj javnosti na bazi racionalne argumentacije o općem dobru u cilju postizanja legitimnih političkih odluka. Proces stvaranja političke volje podrazumijeva konsenzus o općem dobru u kojem sudjeluju svi sudionici političkog života kao jednaki i slobodni. Habermas snažno naglašava ideju građanskog samozakonodavstva smatrajući da građani trebaju biti istovremeno i adresati i autori političkih odluka. Liberalnu demokraciju prihvaća kao kontekstualni okvir svoje teorije kojom se zalaže za preuređenje postojećih liberalno-demokratskih pravnih i političkih aranžmana. EU promatra horizontalno kao prostor, preko tržišta gusto umreženog, ali i vertikalno, preko posredno legitimiranih vlasti slabo politički konstituiranog i integriranog.

Perspektivu EU, slijeći Kantovo promišljanje, vidi u prevaziđenju sadašnjeg stadija saveza država do prave federacije, tj. evropske savezne države jer bi samo tada mogla steći političku moć kojom bi se postigla usklađenost društava s različitim stupnjevima razvoja. Proširenje političke moći podrazumjeva i proširenje legitimacijskog temelja političkog odlučivanja, ili drugačije rečeno širenje procesa demokratskog obrazovanja van nacionalnih granica koje zahtjeva širenje temelja solidarnosti, kao solidarnost evropskih građana. Habermasova vizija evropske budućnosti temelji se na „evropskom civilnom društvu“ i

zajedničkoj evropskoj političkoj javnosti. Upravo njezino nepostojanje prava je prepreka uspostavi demokratske Evrope. Imajući to u vidu on prognozira: Hoće li biti uspostavljena ova-
kva komunikacijska međuzavisnost ne zavisi (kakve ironije!) najviše od intelektualaca koji beskrajno umuju o Evropi, ali ništa za nju nisu učinili.(Habermas, 1996)

Kritike Habermasove ideje javne sfere Fraser (1997) i Young (1996) upućuju ideji koju je Habermas zastupao u ranijim radovima, a odnosi se na na njegovo nastojanje da se u javnu sferu uvede rasprava u kojoj nema prinude. Nancy Fraser smatra da je javna sfera preslaba jer ima samo posrednu ulogu na politiku tako što utiče na zakonodavce. Kritika Iris Marion Young proširena je na cijelu ideju deliberativne demokracije kritizirajući norme rasprava koje su se javile u sferi predviđenoj za javnu raspravu. Ona ne prihvaća sliku javne sfere deliberativne demokracije koja smatra da je to mjesto gdje se traga za općim dobrom jer se takvim pristupom traži od manje privilegiranih zatomljenje vlastitog iskustva, a opet u interesu općeg dobra. (Young, 1996, 126). Seyla Benhabib ne vidi utemeljenost tvrdnji Iris Young pojašnjavajući da deliberativna demokracija inimizira na standardima nepristranosti i pravednosti kako bi spriječila marginalizaciju podređenih grupa javnim sferama. (Benhabib, 1996, 82). Odgovor na kritike Habermas daje 1998. u djelu *Između činjenica i normi* priznajući ulogu opozicijskih društvenih pokreta u javnoj sferi i dajući joj istaknutiju ulogu u „kreiranju volje“ putem demokratskih diskurzivnih procesa.(Habermas, 1998a)

Po radikalnom multikulturalizmu, slijedeći misao Foucaulta, vlast nije nešto što bi trebalo shvatiti kao odnos koji je uspostavljen između dva prethodno ustanovljena identiteta, već kao nešto što stvara same identitete (Mouffe, Chantal, 1996, 247) Pristup koji odlučno odbija Habermasov model deliberativne

demokracije, jer pokušava politiku lišiti sukoba, smatra da su vrijednosti koje utječu na formiranje identiteta izuzetno važne u politici, a uključivanje u život političkih zajednica vrlina.

Projekcija multikulturalne javne sfere, proizašla iz zahtjeva koje nameće kulturni pluralizam suvremenih društva, temelji se na otvorenosti njezine komunikacijske strukture koja bi omogućila pojavu različitosti, odnosno etnokulturnih različitosti identiteta i zahtjeva te na temelju toga i promjena vezanih uz njihovo percipiranje i samopercipiranje, kao i samorazumijevanje većine. (Lošonc, 2001, 7-23) Ipak, sama otvorenost javne sfere i pristupačnost za zahtjeve različitih identiteta nije garant priznanju manjinskih kultura i društvenu afirmaciju manjinskih identiteta jer kako ističe Habermas samo kulture koje pristaju na demokratski dijalog imaju pravo na priznanje, a samo one kulture koje su sposobne za refleksivnu transformaciju sudjelovanjem u diskurzivnim praksama suvremenih multikulturalnih društava stječu mogućnost preživljavanja. (Habermas, 1972)

Problem različitosti je jedna od velikih tema koju je pokrenuo multikulturalizam jer pored ideje demokracije o zajedništvu jednakih, multikulturalizam uvodi u društvo distinktivne identitete, zapravo zajedništvo kultura na temelju različitosti. Temeljno polazište multikulturalizam vidi u poimanju relacije kulture i društva jer su one jednako vrijedne, a potom i ključne u oblikovanju identiteta svakog pojedinca. Potvrdu svog shvaćanja multikulturalizam nalazi u klasično liberalnom poimanju da su svi ljudi u svojim pravima rođeni jednaki te na temelju toga zahtjevaju i jednakost njihovih kultura.

Kriteriji jedne kulture ne smiju biti primjenjivani u vrednovanju drugih kultura jer svaka za sebe tvori poseban entitet s vlastitim vrijednosnim normama. Zbog toga je najvažnije osigurati svim kulturama iste društvene i kulturne mogućnosti razvoja i očuvanja, a svako suprotstavljanje ovim principima izraz je etnocentrizma.

Problem identiteta i multikulturalizam

Zajednička osobina svih država na Balkanu je njihov multikulturalizam koji se treba smatrati prednošću, a ne nedostatkom jer se svaka kultura obogaćuje dodirom s drugom kulturom, a pri tome se ne narušava vlastiti identitet. Balkan se može promatrati kao područje interkulturalne suradnje jer postoji mnoštvo faktora zajedničkih svim državama. Neki od njih su: sličnost jezika, zajednički mitovi herojske prošlosti, prisustvo jednakih stereotipa, ne-prihvatanje balkanizacija i težnja Evropi, periferni kapitalizam (nerazvijenost većine balkanskih zemalja) (Todorova, 1999) zajednički trend tranzicije, nasljeđe totalitarnog (patrijarhalnog) mentaliteta, dominacija nacionalizma u terminima nacionalnog romantizma te internacionalni sukobi.

Je li u pravu Todorova kad govori da se balkanske države nisu oslobodile Istoka, ali još uvijek nisu usvojile vrijednosti Zapada ili Campell koji smatra da je Balkan dalje od Evrope nego Evropa od Amerike? (Campell, 1963) Ili se treba prikloniti riječima Ernsta Gelnera da je Balkan Treći svijet unutar Evrope?

Povijest opterećenu mitologijama i veliku sklonost tradicionalizmu etnički nacionalizam je iskoristio kako bi nacionalni mitovi postali jedini instrumentarij obrane nacionalnih identiteta, proizvodeći mržnju i ksenofobiju, potičući razmišljanja kako druge nacije nisu samo stranci, već i neprijatelji te se ne mogu smatrati tolerantnim susjedima.

Zbog svih tih razloga, Vijeće Evrope je 90.-ih godina predložilo interpretaciju povijesti Balkana na novi način, a sve u cilju izbjegavanja sukoba, promocije suradnje i uvažavanja (Dimitrijević, 2003, 34) Drugačija interpretacija povijesti Balkana je potrebna jer se na taj način revidira ideologija mitološkog tradicionalizma upotrebljavana kao poticanje na netoleranciju i nejednakost kako unutar pojedinih država tako i u međusobnim

odnosima. Pripadanje Evropi nužno zahtjeva revidiranje ponašanja, promišljanja, zakonodavstva te napuštanje politike izolacije unutar etničke nacionalne države. Balkanske države moraju poštivati evropske norme prilagođavajući ih svojoj tradiciji, nacionalnom suverenitetu i identitetu. Pri tom je važno napomenuti paradoksalnu činjenicu da zemlje tranzicije iskazuju mnogo manju kritičnost prema nametanju neoliberalnih modela globalizacije nego zemlje Zapada koje su bile uzrokom katastrofalnih rezultata upravo slijedeći te zahtjeve globalizacije. (Stiglitz, 2002, 190-191)

Orijentacija dominantne nacionalne kulture na slavnu prošlost navodi i nacionalne manjine unutar te države na okretanje mitologiji utemeljenoj na etnicitetu koja je uzrokom dubokih različitosti između dominantne kulture i nacionalnih manjina, koje, oslanjajući se na svoje vlastite korjene, otežavaju integraciju u većinsku zajednicu te na taj način prijete opstojnosti multikulturalne zajednice. Zbog toga se postavlja pitanje gdje je granica isticanja različitosti koja neće voditi separaciji i nemogućnosti suradnje? Nancy Fraser postavlja pitanje da li zahtjevi multikulturalizma za javnim priznanjem svih različitosti otkrivaju određene zahtjeve koji se tiču identiteta a imaju svoje korjene u odnosima nejednakosti i dominacije, kao i da postoji razlika između demokratskih i nedemokratskih zahtjeva. Zbog toga, smatra Fraser, kulturne razlike mogu biti demokratski isticane samo na temelju socijalne jednakosti, tj. nužno je uzeti u obzir koje različitosti identiteta dovode do jačanja demokracije, a koje je umanjuju. (Fraser, 1996, 91)

Cilj multikulturalizma je javno priznanje i podrška etnokulturalnim manjinama kako bi sačuvale i izražavale svoje identitete. Za Seylu Benhabib cilj multikulturalizma je stvaranje uvjeta za etiku interekulturalnih dijaloga ili promicanje deliberativne

demokracije čiji je utemeljitelj Habermas (Benhabib, 2002); neki autori smatraju da multikulturalizam treba biti utemeljen na ideji „prava na kulturu“ (Tamir 1993; Margalit and Halbertal, 1994); dok drugi smatraju da multikulturalizam mora biti premissa ideje izbjegavanja okrutnosti koju je razvila Judith Shklar, (Levy 2000) ili na potrebi individue za priznanjem njezinog autentičnog identiteta (Taylor, 1994); Kymlicka sagledava multikulturalizam kao preduvjet individualne autonomije (Kymlicka 1995); a Kukathas smatra da se multikulturalizam mora bazirati na ideji tolerancije (Kukathas 2003). Mnoge filozofske rasprave koriste različite argumente kako bi ugradili ideje multikulturalizma u dulje principe slobode i demokracije, ali se sažeto rečeno svi zahtjevi za multikulturalizmom svode na najtemeljnije principe pravednosti u suvremenom društvu.

Jedna od važnijih točaka interesa kojim se bavi multikulturalizam zasniva se na važnosti političkih kultura. Nakon sloma socijalizma etnička različitost je prouzročila velike probleme u procesu tranzicije. Multikulturalnost znači bogatstvo kulturne tradicije i različitost religijskog i kulturnog iskustva, iako vladajuće strukture vrlo često ne pokazuju otvorenost prema ulozi i položaju manjinskih grupa. Postoje mišljenja da multikulturalizam može biti prepreka demokraciji jer je veoma teško postići konsenzus oko bazičnih stvari u društvu. Taj uvjet je promatran u političkoj filozofiji kao uvjet mirnodopskog razvoja društva i funkcioniranje temeljnih institucija. U procesu prihvaćanja evropskih normi multikulturalizma i pronalaženja novog kvaliteta u međuetničkim odnosima balkanskih naroda potrebno je izgraditi nove moralne vertikale bazirane na toleranciji i pravu na različitost, bez kojih nema istinske demokracije, stvarnog humanizma i emancipacije naroda. (Moren, 1989)

Postavlja se pitanje kako nacionalne države i njihove elite odgovaraju na ovaj izazov? Globalno govoreći, prisutna su dva

regresivna i dva progresivna pristupa ovom problemu. U odnosu na ovakav položaj nacionalnih država i njihovog suvereniteta u suvremenosti izražene su dvije regresivne tendencije: s jedne strane, težnja retradicionalizaciji te povratak na koncept zatvorene nacionalne države s obnovom ideologija „krvi i tla“ što ima za posljedicu ksenofobiju i izolacionizam); druga varijanta ovog regresivnog teorijskog i povijesnog pristupa jeste obnova neokonzervativnog etnonacionalizma, preko hipercentraliziranog birokratskog sustava, u liku novih levijatana koji zarobljavaju društvo i blokiraju njegove pluralističke i razvojne snage. I jedna i druga tendencija (i kao teorijska i kao praktično-socijalna alternativa) su pogubne sa stanovišta moderne koncepcije otvorenog društva i društvenog razvoja.

Nasuprot ovim tendencijama, u društvenoj i teorijskoj praksi, ispoljavaju se i dva progresivna pristupa: jedan je liberalno-demokratski, a drugi socijal-demokratski. Protagonisti liberalno-demokratskog koncepta zalažu se za demokratizacijsku reformu sustava s naglašenom pravnom državom, naglašavajući važnost političkih prava i sloboda građana. Nedostatak ovog pristupa je zanemarivanje problema socijalnih prava i socijalne demokracije. Na drugoj strani, izdvaja se moderni demokratski koncept socijalno-demokratske države i društvenog razvoja u kome se pored inzistiranja na pravnoj, građanskoj državi, inzistira i na autonomiji civilnog društva, socijalnim pravima, s razvijenim institucijama participativne i socijalne demokratije. Dok prvi koncept razvoja više uključuje anglosaksonske, individualističke filozofije razvoja, drugi je više u skladu s evropskom tradicijom socijalne države i civilizacijskog napretka čovječanstva. Društvena kritika, i sudionici društvene prakse, moraju procijeniti domete i ograničenosti ovih razvojnih modela te shodno svojim društvenim potrebama oblikovati odgovarajuće razvojne strategije u funkciji određenih kolektivnih i individualnih ciljeva.

Zaključak

Prema Millu jedno od najtežih i najkompliciranijih pitanja vještine vladanja je određivanje točke od koje počinju zla koja ugrožavaju ljudsku slobodu i napredak, ili bolje, kada ona počinju nadmašivati koristi koje donosi kolektivno korištenje sile društva, pod njegovim priznatim vođama, za otklanjanje prepreka koje stoje na putu blagostanju. (Mill, 1988, 141) Prenoseći njegove misli na današnju poziciju nacionalnih država Balkana, moguće je, između ostalih socijalnih i gospodarskih pitanja, tu točku pronaći u poziciji priznanja kulturnih osobitosti manjinskih grupa, a temeljem liberalnih postulata o jednakosti, slobodi i toleranciji.

U multikulturalnim zajednicama s više jezika, religija i nacionalnih zajednica, neophodno je da pojedine zajednice različitih kultura mogu zadržati svoj identitet. Za funkcioniranje političke zajednice nužno je da svi ljudi imaju ista politička i građanska prava. Odlučujuće pitanje multikulturalnog društva sastoji se u tome, kako oba pola integracije i autonomije držati u jednom plodonosnom odnosu napetosti. Multikulturalna društva mogu preživjeti kao političke zajednice samo ako uspiju razdvojiti kulturne i političke identitete. Moderna nacionalna država može, a često to i čini, privilegirati većinsku naciju, a na taj se način producira i nepravda.

Kako održati jedinstvo u državi s mnoštvom različitih kultura? Osim zajedničkog koncepta pravde (rješenje koje nudi Rawls), potrebno je još nešto što će biti preduvjet društvene jednakosti. To je zajednički identitet, koji se u jednonacionalnim državama izvodi iz zajedničke povijesti, jezika, religije, a što je u multinacionalnim državama izvor podjela. Da bi se to izbjeglo nacionalni identiteti se trebaju prilagođavati, a ne uništavati. „*Ljudi iz različitih nacionalnih grupa će dijeliti privrženost društvu ako ga shvate kao kontekst unutar kojeg mogu njegovati svoj nacionalni identitet, a ne biti podređeni.*“ (Kymlicka, Opalski, 2001, 221)

Uspon nacionalne države ne samo da mijenja značenje principa legitimiteta („narodni suverenitet“) već istovremeno mijenja i percepciju vanjskog suvereniteta. Dovođen proces teritorijalizacije politike uvodi posebnu formu „kolektivnog prava na teritoriju“ povezanu s političkom voljom nacije na samopotvrđivanje. Sve je to uzrok da se zahtjevi i volja modernih država za samopotvrđivanje u osnovi iskazuju kao forma samopotvrđivanja nacija. To proizvodi jednu sasvim drugačiju interpretaciju koncepta „kolektivne slobode“. Ona se prevashodno razumjeva kao sposobnost nacije za samoodržanje i nezavisnost. Za razliku od republikanskog koncepta „kolektivne slobode“, koji inherentno pretpostavlja suglasnost s konceptom individualne „pozitivne slobode“ i „individualnih autonomija“ novo razumijevanje kolektivne slobode u dubokoj je napetosti s idejom individualnih autonomija. Otuda trajni i zakoniti sukob „nacije“ i „države“ (H. Arendt), ali i s onom vrstom slobode koja prati i uvjet je političke autonomije građana, a odakle dolazi i napetost između univerzalizma egalitarne pravne zajednice i partikularizma etičke zajednice, ugrađena u same temelje nacionalne države. Sažeto, dakle, potraga za integrativnim silama političke zajednice u polju koje je izvan utemeljenja političke volje građana, ugrožava ne samo republikansko postignuće moderne države (građanstvo), već istovremeno uvođenjem „dvostruke jednakosti“ (jedinstvo pojedinaca te temeljem tog jedinstva, priznanje jedinstva pojedinaca kao pripadniku određene kulturne zajednice) razara i princip *legaliteta* kao temeljno formativno svojstvo moderne države. Demokratska mobilizacija pripadnika zajednice zasnovana na principu građanstva temeljno mijenja dijalektiku vladanja.

Integrative elemente unutar multikulturalnog prostora liberalni model multikulturalizma sagledava uzimajući u obzir sve značajniju ulogu individualističkih instanci (osobna ostvarenja, unutrašnjost bića, subjektivnost), sociokulturoloških faktora (vrijednosti, stilovi života, privatna sfera) kao i zahtjeva za identitetom (potreba za priznavanjem, afirmacija posebnosti). Zahtjevi, identiteti i vrijednosti koje traže grupe ne bi se trebalo promatrati

kao objektivne društvene činjenice, povijesno zasnovane i ustaljene. Multikulturalni prostor potrebno je sagledati i kao „*prostor značenja*“. (Semprini, 1999, 121)

Ciljevi novonastalih nacionalne država, koje su brišući postojanje multikulturalnosti svog društva, težeći „kolektivno, pravu na teritoriju“ povezanim s dominacijom kolektivne većinske kulture, nužno moraju iznaći načina za udovoljavanjem zahtjevima multikulturalizma i promjenom sadržaja javne sfere. Jedna od promjena je razvoj civilnog društva, naspram težnje države da se širi i totalno kontrolira sve sfere društva te pokušaj promjene nacionalnog identiteta koji se ne obazire na kulturološke razlike svojih građana u multikulturalni građanski identitet koji se temelji na priznavanju razlika i toleranciji prema različitostima koje se moraju shvaćati kao bogatstvo i doprinos obogaćivanju vlastite dominantne kulture, a ne kao nešto strano i neprijateljsko.

S druge strane nacionalni identitet ima također višestruku funkcionalnost; jednu koja je usmjerena na pojedinca, pravna, ekonomska, kulturna, a drugu političku, usmjerena na društvo, osiguranjem društvene solidarnosti i otporu tiraniji. Temeljem takvog prikaza moguć je i poželjan spoj etničkog i građanskog identiteta. U području političke kulture moguće je uspostaviti dijalektičan odnos tradicije i modernosti jer je moguće spojiti povratak tradiciji i integraciju u liberalnu demokraciju.

Kako su balkanski prostori opterećeni nacionalistički obojenim poimanjem nacionalnog identiteta, potrebno je naglasiti da se nacionalni identitet može sagledavati kao spoj dvije dimenzije: građanskih (teritorijalno – političkih) i kulturno – etničkih, ili rečeno riječima Willa Kymlicke spoju liberalnih i neliberalnih elemenata. (Kymlicka, 1999) Upravo je zato potrebno transformirati nacionalni identitet, tj. njegovu etničku komponentu, a što se postiže izgradnjom, razvojem i jačanjem institucionalnih, pravno-političkih i civilnih mehanizama ili drugačije rečeno nacionalno obojiti liberalne vrijednosti čime se uspostavlja balans i spriječava pretjerano jačanje etniciteta.

Analizirajući procese stvaranja nacije u tranzicijskim društvima Istočne Centralne ukazuje na sličnosti i razlike neliberalnog i manje - više liberalnog modela građenja nacije, smatrajući da su svi nacionalizmi spoj liberalnih i neliberalnih elemenata, iako su oblici i dubina neliberalizma različiti. Neki od indikatora su stupanj prinude i promocija zajedničkog nacionalnog identiteta; uskost javnog prostora u izražavanju dominantnog nacionalnog identiteta i širina privatne sfere; mogućnosti izražavanja i političke mobilizacije koja je izazov u privilegiranju nacionalnog identiteta; otvorenija ili zatvorenija definicija nacionalne zajednice; slabiji ili jači koncept nacionalnog identiteta; kontekstualni pristup naciji ili njezina sakralizacija; kozmopolitizam, pluralnost socijetalne kulture, nasuprot „čistoći“ i „autentičnosti“ neliberalnog kulturnog nacionalizma; manja ili veća ekskluzivnost nacionalnog identiteta te stupanj javnog priznanja legitimnosti manjinskih nacionalizama.

Završetak povijesti po Fukuyami po kome se povijest shvaća kao jedinstven, koherentan i evolutivan proces završen je kada čovječanstvo dostigne oblik društva koje zadovoljava njegove najdublje i najfundamentalnije težnje kao što su ostvarenja principa slobode i jednakosti. Njih osigurava liberalna demokracija (Fukuyama, 1997, 351) u sferi vladavine zakona i zaštiti ljudskih i manjinskih prava. Ali prije liberalne demokracije, potrebno je imati državu koja funkcionira. Vladavina liberalne demokracije se stoga pokazuje kao konačan oblik ljudske vladavine i prema tome kraj povijesti. (Fukujama, 1997, 19) Događaji na Balkanu upravo dokazuju da je univerzalizacija liberalne demokracije još daleko od završetka te da je politička realnost dokazala pogrešnost Fukuyamine teorije. Iako je trend demokratizacije realnost, još uvijek postoje veliki antagonizmi i protivljenja prema prilagođavanju nacionalne države različitim oblicima različitosti, bez obzira bili oni etnički, nacionalni, jezični, religijski ili kulturni.

BIBLOGRAFIJA:

1. Bachelard, Gaston (1993) *La formation de l'esprit scientifique*, Paris: Vrin.
2. Benhabib, Seyla (1996) „Toward a deliberative model of democratic legitimacy“ u: Seyla Benhabib (ed) *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, Princeton: Princeton University Press, 67-94
3. Benhabib, Seyla (2002). *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton: Princeton University Press.
4. Božilović, Nikola (2004) „Kulturni, etnički i regionalni identiteti i odnosi na Balkanu“, u zborniku *Kvalitet međuetničkih odnosa, svijest o regionalnom identitetu i mogućnost suradnje na Balkanu*, Niš: Sven.
5. Campell, Jenifer (1963).”The Balkans: Heritage and Community”, *The Balkans in Transition*, University of California Press.
6. Capotorti, Fererico (1991), *Studija o pravima osoba koje pripadaju etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama*, UN: New York.
7. Cipek, Tihomir, Vrandečić Josip (ur.) *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb: Alinea.
8. Dimitrijević, Nenad (2003) *Kritičko čitanje tradicije i poredak slobode*, Republika
9. Divjak, Slobodan, (2006) *Problem identiteta: Kulturno, etničko, nacionalno i individualno*, Beograd: Službeni glasnik
10. Eriksen, Tomas Hilan (2004) *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek.
11. Fraser, Nansy (1992) Rethinking the Publis Sphere, „A contribution to the Critique of Actually Existing Democracy“, (ed) Calhoun Craig *Habermas and the Public Sphere*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts& London, 109-143.
12. Fraser, Nancy (1996) *Multiculturalism and Gender Equality*, Constelations, vol. 3, 1996.
13. Fraser, Nancy (1997) *Justice Interruptus: Critical Reflections on the „Postsocialist“ Condition*, London:Routledge.
14. Fukujama, Fransis, (1997) *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica: CID
15. Giddens, Anthony (1996), „Class, Sovereignty and Citizenship“, in *Nation State and Violence*, Cambridge: Polity Press.

16. Habermas, Jürgen (1972) *Javno mnenje*, Beograd: Kultura.
17. Habermas, Jürgen (1994) *Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State*, u: Gutmann, Amy,(ur), *Multiculturalism*, Princeton, Princeton University Press, 106-148.
18. Habermas, Jürgen (1995) "Citizenship and National Identity", u: Omar Dahbour, Micheline R. Ishlay (ed.), *The Nationalism Reader*, New Jersey: Humanites Press.
19. Habermas, Jürgen (1996) „Racionalnost i politika“, *Srpska politička misao*, Beograd: br. 1-4, IPS, 142-156.
20. Habermas Jürgen (1998a) *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, MA: The MIT Press.
21. Habermas, Jürgen (1998b) „Citizenship and National Identity“, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, The MIT Press, Cambridge, Mass.
22. Hardin, Russel (1995) *One for All: The Logic of Group Conflict*, Princeton, Princeton University Press.
23. Kaplan, Robert(1994) *Balkan Ghosts: A Journey Throught History*, New York, Vintage Books
24. Kis Janos (2002) Građenje nacije i iza toga“ u Magda Opalski i Vil Kimlicka (urs) Može li se izvoziti liberalni pluralizam, Beograd.
25. Kukathas, Chandran (2003). *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom*. Oxford: Oxford University Press
26. Kymlicka Will (1991) *Liberalism, Community and Culture*, Oxford: Clarendon Press.
27. Kymlicka Will (1995) *Multicultural Citizenship. Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Clarendon Press.
28. Kimlicka Vil (1999) „Etnički odnosi i zapadna politička teorija“, *Habitus*1(99), Novi Sad: Centar za multikulturalnost.
29. Kymlicka, Will, Opalski, Magda, (2001) *Can Liberal Pluralism Be Exported?*, Oxford: Oxford University Press.
30. Kymlicka, Will, (2001) *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*, Oxford:Oxford University Press.
31. Kimlika, Vil, (2009) *Savremena politička filozofija*, Beograd: Nova Srpska Politička misao.
32. Lošonc, Alpar (2001) „Kulturna pluralnost kao apoteoza različitosti ili praksa prihvatanja“, *Nova srpska politička misao*, vol VII, br. 1-4, 7-23.

-
33. McIntyre, Alasdair, (1988) *What Justice, What rationality*, New York:University of Notre Dame Press
34. Margalit, A., and Halbertal, M. (1994). 'Liberalism and the Right to Culture'. *Social Research*, 61(3): 491–510.
35. Mill, John Stuart (1988) *O slobodi*, Beograd: Filip Višnjić
36. Moren, Edgar (1989) *Kako misliti Evropu*, Sarajevo: Svjetlost.
37. Mouffe, Chantal, 1996, *Democracy, power and the „political“*, in Benhabib, Seyla, (ed) *Democracy and Difference: Countesting the Boundaries of the Political*, Princeton: Princeton University Press, 245-56.
38. Levy, Jacob (2000). *The Multiculturalism of Fear*. Oxford: Oxford University Press
39. Raz Joseph (1986) *Morality of freedom*, Oxford: Oxford University Press.
40. Rawls, John, (1998) *Teorija pravde*, Beograd: Službeni list, Podgorica:CID.
41. Sandels Michael, (1982) *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge,Cambridge University Press, Cambridge.
42. Semprini Andrea(1999) *Multikulturalizam*, Beograd:Clio.
43. Stiglitz, Joseph, (2002) *Protivječnosti globalizacije*, Beograd: SBM-x.
44. Tamir, Yael (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
45. Young, Iris Marion, (1996) „Communication and the other: beyond deliberative democracy“ u Seyla Benhabib (ed) *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, Princeton: Princeton University Press, 120-35.
46. Taylor, Charles (1989), „Cross-Purposes: Liberal Communitarian Debate“, u: Nancy Rosenblum (ed) *Liberalism and Moral Life*, Cambridge, 178-179.
47. Taylor, Charles (1994). 'The Politics of Recognition', u Amy Gutmann (ed.), *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
48. Todorova, Marija(1999)*Imaginarni Balkan*, Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
49. Wood, Nancy (1995) „Pamćenje i civilno društvo“, u Vukašin Pavlović (ur) *Potisnuto civilno društvo*, Beograd: Eko centar.